

NAKIT NA ZADARSKOM PODRUČJU U POVIJESNIM IZVORIMA OD 13. DO KONCA 16. STOLJEĆA

Ivna ANZULOVIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK 739 (497.5 "12–15") Zadar
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 31. XII. 2005.

U vremenskom slijedu rad donosi pregled nakita na zadarskom području prema pisanim izvorima od 13. do konca 16. st., i to na osnovi popisa imovine (inventara), popisa dota udavača i oporuka. Radom su obuhvaćene zadarske plemićke obitelji, ali i građani pučani te stanovništvo širega zadarskog područja koliko je to bilo moguće iz dostupnih izvora. Od nakita se obrađuje prstenje, naušnice, ogrlice, ukrasne igle i narukvice. U ovom razdoblju nisu jednako zastupljene sve vrste nakita. Prstenje je bilo najčešće, vitice su rijetke, o narukvicama u srednjem vijeku nema podataka, a naušnice su češće u 14. i prvoj polovini 15. st. te od druge polovine 16. st., a tek će od 17. st. doživjeti svoj najveći razvoj. Neki su se oblici nakita iz toga vremena sačuvali do danas u tradicijskom nakitu, kao što su naušnice s tri izdužena privjeska. Nakit koji se nalazi u ovim popisima, izrađen je od najvrjednijih materijala, u prvom redu od zlata, zatim pozlaćenog srebra i rjeđe od srebra. Naravno da su plemići i bogatiji građani imali uglavnom zlatni nakit, no i kod šireg puka prevladavaju plemeniti metali tako da su bakar i bronca veoma rijetki. Od tehnika ukrašavanja zastupljen je filigran, emajl i niello-tehnika. U srednjem vijeku vrlo se često javlja ukras od bisera, pored safira i rubina. Od 16. st. češće se javlja koralj, zatim poludragi kamen karneol. U drugoj polovini 16. st. prvi se put javljaju moretti i peružini. Sada se već pojavljuju i imitacije dragog kamenja, staklena zrna i gorski kristal. Takav razvoj i sastav uglavnom odgovaraju stanju u širem europskom prostoru. Ovaj osvrt ujedno dopunjuje dosad poznatu arheološku građu na našem prostoru.

Ključne riječi: nakit, Zadar, povijesni izvori, 13.–16. st.

U našim je dosadašnjim radovima na osnovi pisanih izvora obrađena ženska odjeća i kultura odijevanja, zatim dijelovi narodne nošnje kroz povijest na zadarskom području te dobrim dijelom i muška odjeća.¹ Najviše se podataka odnosi na sam Zadar i zadarsko plemstvo, ali smo nastojali, koliko je to bilo moguće, obuhvatiti šire područje i šire društvene slojeve, npr. pučane. U plemićkim se i građanskim inventarima često

¹ Ivna ANZULOVIĆ, Nazivlje ženske odjeće u pisanim izvorima zadarskoga kraja, *Zadarska smotra*, 4-6, 1990., str. 109–134; ISTA, Što je crovata iz inventara i ostavština kod zadarskih bilježnika iz kraja 16. i 17. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 1992., str. 99–107; ISTA, Glagoljska oporuka don Ante Burmetića iz Nevidana na otoku Pašmanu, *Zadarska smotra*, 1-2, 2001., str. 129–166.

nalazi nakit ili dijelovi odjeće što ih je zalagalo stanovništvo širega zadarskog područja, pa i onog preko Velebita. Preko njihovih zaloga doznajemo kakav je bio nakit tog stanovništva.

U vremenskom slijedu rad donosi pregled nakita u kasnom srednjem vijeku, tj. od 13. st., kako ga nalazimo u pisanim izvorima, pa do konca 16. st., i to na osnovi popisa imovine (inventara), popisa dota ili ruha (kako stoji u zadarskim izvorima),² te oporuka u kojima se često navodi nakit koji oporučitelji ostavljaju kao legate osobama, crkvama, samostanima itd. Nastojali smo odrediti njihove oblike i građu te vrijeme kada se pojedini oblici, tj. nazivi, javljaju i koliko traju. Njihova pojava u izvorima ne mora značiti da se upravo tada i javljaju, ali mogu; neki se pak zbog svoje materijalne vrijednosti ili sentimentalnih razloga, a ne više modnih, mogu čuvati i u kasnijim stoljećima, iako vjerojatno više nisu bili u upotrebi, pa se tako nalaze u popisima imovine. To je osobito karakteristično za plemićke inventare, gdje su često i predmeti s obiteljskim grbovima. Uz takve se predmete ponekad nalazi opaska *alla antica*, što bi značilo *po starinsku*, a ne u smislu antičkog. Najbogatiji su sačuvani inventari zadarskih plemićkih obitelji, kao što su Soppe, Civalleli, Fanfonja, koji se ovdje obrađuju, no često i građanske obitelji ili pojedinci imaju bogate inventare s nakitom, i obrnuto – u plemićkim je obiteljima gdjekada nakit oskudan ili ga čak nema na popisu. Ono što primjećujemo jest da je malo nakita od manje vrijednih metala, kao što su bronca, bakar, pa i srebro. Tako od metala prevladava zlato, pozlačeno srebro, rjeđe srebro, zatim drago kamenje, biseri, jantar i koralji, a staklo se javlja kasnije i rjeđe, kao i imitacije bisera ili dragog kamenja; umjesto dragog kamenja javlja se gorski kristal itd. Od tehnika ukrašavanja spominje se filigran, emajl i nijelo. U 13. i 14. st. čest je bio nakit ukrašen biserjem, nešto rjeđe dragim kamenjem, i to uglavnom safirima i granatima; u 15. st. imamo više dragog kamenja, zatim žuti, crni i crveni jantar i koralj, uglavnom na krunicama, a od 16. st. javljaju se *peružini*, češće koralj, staklo, *moretti*. Neke od ovih oblika možemo pratiti do danas, kao što su to naušnice s jednim ili tri privjeska u obliku tikvice ili batića, zatim ukrasne igle, ogrlice zvane *peružine* itd. Oblici i ukrasi dosta su vjerno opisani, osobito se to odnosi na kasniju građu, pa se donekle može predočiti izgled u usporedbi s arheološkom građom, sačuvanim rijetkim nakitom, te s današnjim tradicijskim nakitom. Neki su predmeti bolje opisani, a neki slabije, kao što su npr. naušnice koje se uopće ne opisuju u srednjovjekovnim izvorima, što nas čudi i što je prava šteta. Tako iz izvora doznajemo samo to da su zlatne ili srebrne, male ili velike, o njima uglavnom više ništa ne saznajemo; tek su od 16. st. ti opisi postali detaljniji. Ovaj nakit je uglavnom ženski, ima nešto dječjeg, a muški su uglavnom pojasevi, razne kopče, prstenje, puceta itd. Uglavnom je korištena neobjavljena građa u Državnom arhivu u Zadru te ona objavljena. Izvori kojima smo se koristili pisani su u srednjem vijeku latinskim jezikom, a od 16. st. sve više prevladava mletački dijalekt, pa se tako za pojedine predmete i srednjovjekovno nazivlje razlikuje od onoga novovjekovnog. Tako u

² I. ANZULović, Nazivlje ženske odjeće, str. 111, *dota ouer ruho*.

izvorima nalazimo prstenje, vitice, naušnice, ogrlice, privjeske, broševe, narukvice, zatim predmete koji imaju ukrasnouporabnu namjenu – igle, razne kopče, puceta, britve, razne pojaseve, medalje, krunice te razne ukrase na pojedinim dijelovima odjeće, kao što su vrpce od srebra ili zlata i slično. Već prema tome jesu li pisani latinskim ili mletačkim dijalektom, ti se predmeti javljaju pod sljedećim nazivljem: *Anulos, anellis, anullum, anelletto, vera, feda, cercellis, cercelarum, cercerum, zorçellis, sorçellis, orechini, rechini, aces, aghi, manini, manili, fili, filze, filce, colo, cadene, collanetta, corona, coranetta, cordon paternostri, medaglia, centuram, cingulum, botoni, botoncini, fiube, asole, maite, britole* itd.

Prstenje je najbrojniji nakit u svim izvorima i u svim razdobljima, a već prema tome komu je pripadalo, nalazimo zlatno, srebrno ili pozlačeno srebro, dok brončano za sada nismo našli, a bakreno i pozlačeni bakar jedino u popisima zaloga. Osim metala od kojih su napravljeni, navodi se i njihov ukras i način izrade. U 13. i 14. st. prstenje je uglavnom zlatno i srebrno pozlačeno, te ukrašeno s jednim ili više bisera. Inače je ukras s biserjem u ovom razdoblju čest, no pojavljuje se i prstenje s dragim kamenjem i prstenje s grbom. Od dragog kamenja spominju se safiri, dijamanti, granat, poludrugi kamen karneol, a od tehnika nijelo i emajl. Prstenje u ovom razdoblju najčešće ima po jedno oko, ali ih može imati i više. Godine 1292. Marija pok. Stjepana Madija³ ima *Octo meos anulos de auro*, dok G. Civalleli⁴ 1384. ima tri prstena sa safirima, dva zlatna prstena s dva bisera i jedan zlatni prsten sa zelenim kamenom. Već 1391. u inventaru zlatara Pribislava iz Zadra imamo zlatni prsten s dijamantom.⁵ Godine 1391. Toma Netremčić iz sela Trščana u novigradskom distriktu primio je u nazočnosti krojača magistra Dionizija iz Novigrada, od zlatara Bartula pok. Bogdana, također zlatara iz Zadra, jednu srebrnu žlicu i jedan zlatni prsten (*vnum coclear argentis, vnum anellum aureum*).⁶ Godine 1384. u inventaru Mihovila suknara⁷ nalaze se razni prsteni srebrni, pozlačeni, zlatni, ali i jedan od bakra sa zrnom od bakra, te jedan od lima *late* s jednim granatom. Njegovi zlatni prsteni napravljeni su *ad modum pariseum*, zatim u nijelo tehnici, a jedan ima znak s Mihovilovim grbom u sredini, a sa strane je štit. Na njima se nalaze safiri, biseri, granat, tirkiz, smaragd, karneol, ali i natpisi, prikaz jelena, tj. lova. Ivan *de Sloradisa* u svojoj oporuci iz 1396.⁸ ostavlja dva zlatna prstena *Tiani* ženi ser *Marina de Ginanis*. Jedan od njih je s karneolom, a drugi s pečatom (*item reliquid domine Tiane vxori Ser Marini de Ginanis duos anulos auros suos vnum videlicet cum curniola et reliquum cum sigillo*). I ovdje je prsten s pečatom, isto kao i u inventaru suknara Mihovila. U inventaru Filipa

³ Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo, 1279.–1308. (dalje SZB), I, Zadar, 1959., str. 68.

⁴ Jakov STIPIŠIĆ, Inventar dobara zadarskog patricija Grisogona de Civallelis iz 1384. g., *Zbornik Historijskog zavoda JAZU*, 8, Zagreb, 1977., str. 390.

⁵ *Miscellanea*, II–IV, Zadar, 1950.–1952., str. 23.

⁶ DAZd, SZB, J. Nozdronja, B. jedina, 1391, 26.

⁷ J. STIPIŠIĆ, Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385., Zadar, 2000., str. 46–48.

⁸ DAZd, SZB, V. B. de Firmo, B. jedina, br. 20.

Matafara iz 1449.⁹ dva su zlatna prstena u zalogu, jedan sa safirom (*Vn anelo doro cum lo zafiri*), i jedan s pečatom (*Vn anelo doro cum lo suo siziglo*). Isto drago kamenje i bisere nalazimo na kruni u raki sv. Šime. Od dragog kamenja, pored bisera, tu se nalaze safiri, smaragdi, rubini i topaz.¹⁰ Safira povezanih s emajlom bilo je u inventaru M. Zadulina iz 1405., što znači da su bili u upotrebi tijekom 14. st.¹¹ Godine 1417. u inventaru pučanke Jelene *Dissaci* iz Zadra¹² nalazi se zlatni prsten s jednim biserom (*Item vnus anelus de auro cum vna perla*). U 15. st. imamo prstenje s okom; biseri se još pojavljuju ali rjeđe, i dalje su najčešći safiri, zatim crveni kamen, rubini; pojavljuje se i modro oko *turchin*, ljubičasti kamen. I prstenje pučana bilo je od zlata, pozlaćenog srebra i srebra, a moglo je na sebi imati i bisere. Tako početkom 15. st. Ratko Dragošević, stanovnik Zadra, ostavlja svojoj ženi Jeleni jedan srebrni pozlaćeni prsten na kojemu su četiri bisera, i jedan pojas izrađen svilom (*vnum anullum de argento inauratum cum quarti perlis de super et vnum cingulo laboratum de sirico*).¹³ Kroz 15. st. prstenje je i dalje najčešće zlatno, tek za neko ne znamo je li bilo ukrašeno, kao npr. 1493., kada se navodi sedam zlatnih prstena (*7 anelli d'oro*).¹⁴ Ili kad se spominju dva zlatna i jedan srebrni prsten (*Item duo anuli auri, Item vnum anulum argenticis*).¹⁵ Prstenje 16. st. i dalje je pretežno zlatno, s okom od raznog dragog kamenja ili s biserom te s pečatima. Tako u inventaru Šimuna Tutovčića, mansionara u crkvi sv. Šime,¹⁶ ima više prstenova: pet zlatnih s velikim modrim okom *una turchina grossa*, zatim sa safirom, jedan s crvenim kamenom i jedan s ljubičastim kamenom. Tu su još tri prstenčića (*annelleto piccolo*), jedan s crvenim kamenom, jedan s biserom te jedan s pečatom. Imao je i svoj zlatni pečatnjak s grbom na kojem su bili njegovi inicijali, tj. slova *S* i *T* spojena jednom vodoravnom crtom, a u sredini na vrhu iznad te crte bio je znak križa †. Težina ovoga prstena iznosila je pola unče, što približno odgovara težini od 15 grama, a to je prilično za prsten. Pored toga, u zalogu su kod njega bila dva prstena od srebra, jedan je bio s modrim okom *con turchina*, drugi s crvenim kamenom, a pripadali su nekoj *Nicollotti*. Lucija, žena Matija Račića iz sela Čerinaca u novigradskom distriktu, ima dva srebrna pozlaćena prstena s dva crvena kamena.¹⁷ Prstenje Mareše, kćeri Mateja zvanog Maton iz Obrovca, žene Petra Najčinovića, hrvatskoga komesa, nije osobito bogato.¹⁸ P.

⁹ DAZd, SZB, I. Kalcina, B. VIII, sv. IV, br. 8.

¹⁰ Marijana GUŠIĆ, Profani tekstil u raki Svetog Šimuna u Zadru, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, XI.-XII., 1965., str. 239.

¹¹ DAZd, Magnifica communita Jadae (dalje M. C.), br. 98.

¹² DAZd, M. C., br. 100.

¹³ DAZd, SZB, P. Serčana, B. III, testamenti, str. 25.

¹⁴ DAZd, M. C., 1493, br. 120.

¹⁵ DAZd, M. C., br. 63.

¹⁶ DAZd, SZB, Š. Budimić, B. III, sv. 3, 3. IX. 1557.

¹⁷ DAZd, SZB, N. Drasmileus, B. I, sv. 6.

¹⁸ DAZd, SZB, P. Bassanus, B. I, sv. II, 28. VII. 1556.

Najčinović nam je poznat iz drugih dokumenata. Živio je početkom 16. st. pod osmanlijskom vlasti te se vjerojatno kasnije nastanjuje u Zadru.¹⁹ Siromaštvo i zalozi za posudbu novca kod Posedarskih knezova nisu nam čudni s obzirom na to u kakvim su se prilikama našli. Mareša je to prstenje donijela u dotu 1536., kao još i dva prstena od srebra, a smrću svoga sina Frane stekla je jedan zlatni prsten (*Vn anello doro*), koji je bio u zalogu kod knezova Posedarskih i jedan srebrni prsten od vrijednosti četiri *moceniga* te zlatni prsten, također u zalogu kod knezova Posedarskih. Uz to se prstenje ne navodi nikakav ukras niti oko, možda su to bile samo vitice. I prstenje zadarskih pučana bilo je od pozlaćenog srebra ili zlata; moglo je biti ukrašeno kamenjem, malim i velikim crvenim kamenom ili je na sebi imalo pečat, npr. u obliku orla. Prstenje iz inventara zadarskog magistra mlinova Pavla Grubačića iz 1538.²⁰ sastoji se od dviju vitica pozlaćenog srebra, zatim srebrnog prstena s pilom i orlom, jednog srebrnog pozlaćenog muškog prstena s velikim oblim crvenim kamenom i pozlaćenog srebrnog prstena, širokog, s jako malim crvenim okom (*Item vna vera d' arzeno indorada, Item vno anel d' arzeno con vno bollo... videlicet vna siega et vna aquilla sull essa. Vna vera darzeno dorada, Item vno anel darzeno dorado da homo con la pietra rossa grande tondo, Item vnaltro anel darzeno largo, indorado con la piera rossa piu piccolo*). U inventaru njegove žene Katarine iz 1542.²¹ nalazimo jednu viticu (*la vera*), srebrni pozlaćeni prsten (*lo anello darzeno*), koji su s jednom vilicom i šalicom bili u zalogu, a ona ih je otkupila. Zatim je tu jedan srebrni prsten koji joj je prodao Martin Mozanić za 3,10 libra; tu su još jedna srebrna vitica (*la vera darzeno*) i srebrni pozlaćeni prsten (*et lo anello darzeno dorato*) te još jedan široki prsten koji je bio u zalogu (*et laltro anello largo sono inpegno*), a to je onaj isti prsten koji se spominje u inventaru njezina muža Pavla Grubačića. U drugoj polovini 16. st. imamo jedan vrijedan inventar Dominika *Spirondella*,²² porijeklom iz Raba, inače stanovnika Zadra. Taj inventar ima priličan broj prstenova. Prstenje se nalazi na više mjesta u kući. Tako se u prvoj sobi, u škrinji od jelovine oslikane zelenom bojom, nalazi velik broj komada ženske odjeće i nakit u kojem su četiri prstena i jedna krupna zlatna vitica koja je ukrašena uzlovima, dok je prstenje također zlatno. Jedan prsten ukrašen je emajlom i rubinom, drugi modrim okom, jedan tamnim safirom, a tu je i jedan s lažnim rubinom (*Vna uera d' oro masizo lauorado a Gropponi, Vn anello d' oro lauorado de smalto con il suo rubin, Vn anel d' oro co una turchina, Vn anel d' oro col il suo zafil scuro, Vn anelletto d' oro con il suo rubineto falso*). U istoj se toj sobi, u jednoj maloj kutiji, nalazi mali prsten s tirkizom, koji je u zalogu. U drugoj škrinji pored velikog broja odjeće također ima nakita, a tu je i dječji prsten (*Vn anelletto d' oro da putto*), dok se u trećoj sobi, u kojoj se nalazi i velika

¹⁹ I. ANZULović, Područje sela Korlata u prošlosti, *Zadarska smotra*, 1-3, Zadar, 1996., str. 276–277, bilj. 232.

²⁰ DAZd, SZB, N. Drasmileus, B. I, sv. 1, 12. VIII. 1538.

²¹ DAZd, SZB, N. Drasmileus, B. I, sv. I, 13. VIII. 1542.

²² DAZd, SZB, C. Costancius, B. jedina, sv. I/4, 10. VIII. 1570.

količina novca, nalazi prstenje koje je dano u zalog te ostale vrijednosti. Među tim je prstenjem veliki prsten s grbom Ivana Rozića. Tu je 29 prstena. Deset je prstena od ovih koji su u zalogu od srebra, dva su od pozlaćenog bakra, a sve ostalo je zlatno prstenje, kao i tri vitice. To su sljedeći prstenovi: *Vn anel grande d' oro uodo senza piera esser in pegno*, *Vn anel d' oro, bollo dissero esser in pegno*, *Vn anel d' oro arzeno con una piera rossa falsa dissero esser in pegno*, *Vn anello grande d' oro da bolla con l' arma de Zane de Rosa dissero esser in pegno*, *Vn anello d' oro con una Corniola, una testa, et col subietto*, *Vn anel d' oro con una prasma dentro, con doi uolti*, *Vn anell d' oro con un camain, lauorado a fogiami*, *Vn anel d' oro con un safil chiaro*, *Vna uera d' oro con doi cerchetti attorno d' oro*, *Vn anel d' oro con una granata*, *Vn anel d' oro cerhitto con una prasma*, *Vn anel d' oro con un safil chiaro*, *Doi anelletti d' oro con doi corniole*. Ovdje se navode i dva prstena s prazmom; mislimo da se tu radi o vrsti zelenog kremenca zvanog prasem. Marija, žena Kamila Detrika i kći Pompea Soppe 1573.²³ u doti ima dva zlatna prstena (*Doi aneli doro*). Godine 1582. Marketa Grizogono, kći Grizogona Grizogono²⁴ ostavlja jedan zlatni prsten čija je vrijednost iznosila dva dukata (*unnum anellum ex auro vallori ducatum duorum*). Na ovom prstenju i dalje nalazimo ukrase u obliku oka, i to od safira, imitacije safira, tirkiza, kao i poludragog kamena karneola te oko od kameje, a od tehnika se i dalje koristi emajl.

Vidimo da je prstenje koje ovdje spominjemo kroz kasni srednji vijek, kao i ono iz početka novoga vijeka, od vrijednijih metala: u prvom redu to je zlato. Međutim, arheološki lokaliteti u kasnom srednjem vijeku pružaju nam drugu sliku. Zlatno prstenje je rijetko, prevladava brončano, manje od bakra ili srebra, a od oblika prevladavaju vitice sa žljebovima, rjeđe prstenje s okom od staklene paste. Ovdje, u izvorima, vitice i nisu toliko česte. Razlog je možda taj što je u izvorima ipak zabilježen nakit imućnijih osoba, te stoga što arheološki materijal uglavnom potječe iz seoskih groblja i crkava. A i zato što do sada nije objavljena većina u zadnje vrijeme istraženih kasnosrednjovjekovnih i novovjekih grobova, što će biti zanimljivo kad se ta građa objavi, osobito za zadarsko područje, jer je za splitsko područje već nešto učinjeno. Prstenje koje nalazimo u izvorima, najviše sličnosti ima s onim iz škrinje sv. Šime,²⁵ a mnogo manje s onim iz arheoloških lokaliteta, tj. grobova iz onoga vremena. Inače se imitacija dragog kamenja pojavljuje u samom početku 16. st., kada se obrada stakla u Veneciji razvila do savršenstva i kada su se takvi predmeti mogli proizvoditi u manufakturama.²⁶

Naušnice se u srednjem vijeku, tj. u izvorima pisanim latinskim jezikom javljaju pod nazivom: *cercellorum*, *circellos cerceorum*, *cerceli*, *cercellis*, *soçellis*, *zorçellis*, dok od 16. stoljeća imamo *orechini*, *rechini*, *orechinie*, *reghini*. U izvorima naušnice

²³ DAZd, SZB, N. Drasmileus, B. IV, sv. 3.

²⁴ DAZd, SZB, S. Turino, B. II.

²⁵ Ivo PETRICIOLI, Zapažanja o škrinji sv. Šimuna u Zadru, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 14-15, Zadar, 1976., str. 451–461.

²⁶ Clara PHILLIPS, *Jewelry*, Thames & Hudson World of Art, reprinted 2004., str. 78.

nalazimo zabilježene od 13. st. Njihovi opisi u izvorima od 13. do 15. st. jako su oskudni. Ne možemo dobiti jasniju sliku o izgledu tih naušnica. Iz opisa uglavnom doznajemo od kojeg su materijala bile napravljene, a to je najčešće bilo srebro, pozlaćeno srebro, rjeđe zlato, te da su postojale velike i male naušnice.²⁷ Trojagodne naušnice za koje se smatra da pripadaju ovom razdoblju, nađene su u velikom broju u nalazištima izvan dalmatinskih gradova, dok su u gradovima nađene sporadično. Kao izuzetak možemo navesti nedavno sondažno istraživanje u Starome gradu na Pagu gdje je nađeno sedam trojagodnih srebrnih naušnica.²⁸ Nedostatak naušnica u grobovima ostalih gradova može se objasniti i nepažnjom prilikom istraživanja uz gradske crkve i u njima, zatim zbog kontinuiteta pokapanja i nedostatka prostora uz takve crkve i u njima sve do 19. st. Kako je kontinuitet pokapanja u dijelu seoskih groblja u zaleđu dalmatinskih gradova bio prekinut dolaskom Osmanlija, dobrim dijelom već početkom 16. st., takva su se groblja mogla bolje sačuvati. Međutim, na ovom području nije došlo do potpunog prekida jer je velik dio kršćanskoga katoličkoga stanovništva i dalje ostao živjeti u selima pod Osmanlijama nakon ustaljenog mira i uspostave granice. Kako su mnoge crkve bile porušene i napuštene, više sela služilo se jednom crkvom, dok područje uz samu granicu uopće nije bilo naseljeno, no do potpunog prekida života na dulje vrijeme na cijelom ovom području s katoličkim stanovništvom nije došlo, što sve treba uzeti u obzir prilikom analize grobova s ovoga područja.

Trojagodne naušnice nisu jednostavne i zaista je čudno da popisivači nakita nisu imali potrebu opisati izgled tih naušnica, kao što će to biti kasnije. Sam naziv ovih naušnica znači prsten, kolut, kariku *cercellus* i. m., dok će u 16. st. u talijanskom jeziku dobiti značenje naušnice. I engleska riječ za naušnicu sastavljena je od riječi uho i prsten – *earring*. Možda ipak u tim popisima gdje su samo zabilježeni kao *cercellos*, možemo vidjeti obične karičice bez ikakvih ukrasa i dodataka. Godine 1292. Marija pok. Stjepana Madija ima *sex paria de zorçellis aureis*,²⁹ a Dragomira, kći Petra Malicia iz Raba, *paria III de sorçellis de auro*.³⁰ Naušnice se nalaze i u inventaru Zadranske Marice Rušević iz 1404.,³¹ što znači da su bile u upotrebi tijekom 14. st. To je jedan par srebrnih pozlaćenih naušnica (*Item vnum par cercellorum argentorum deauratum*), dok već spomenuta Jelena, udovica *Dissaci* iz Zadra, 1417. ima par srebrnih naušnica (*Item vnum par cercelorum de argento*), a u inventaru G. Zadulina³² *Item cercelis argenteis*. Naušnice se spominju i u inventaru G. Civaletija kao *circulorum*, i to deset pari srebrnih i zlatnih s

²⁷ Nikola JAKŠIĆ, Naušnice s tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Prilozi povijesti i umjetnosti*, 23, Split, 1982., str. 72, 73.

²⁸ Radimir JURIC – Šime BATOVIĆ, Istraživanja Staroga grada u Pagu u godini 2002. i 2003., *Obavijesti*, 3, Zagreb, 2003., str. 122–129.

²⁹ SZB, I, str. 68.

³⁰ SZB, I, str. 103–104.

³¹ DAZd, SZB, A. de Rivignano, B. V, sv. IV.

³² *Miscellanea*, III-V, str. 20–25.

jednim lancem od srebra.³³ I u inventaru Mihovila suknara nalazi se petnaest srebrenih i pozlaćenih, velikih i malih naušnica bez ikakva detaljnijeg opisa (*Item paria cercellorum guindecim cum dimidio argentorum et partim deauratorum*).³⁴ Godine 1381. Belica, kćer pok. Vuka (*Uolchi*) iz Zadra, ostavlja crkvi sv. Spasitelja *zue zerçellis argenti*, a sestri Pavki *quatro paria zerçellorum argenti*.³⁵ I zadarski svećenik i primicer Filip 1416. svojoj služavki Ljubi ostavlja sve naušnice koje ima (*cercellos omnes quos habet*).³⁶ Ni izvori koji spominju naušnice stanovništva zadarske okolice i onoga preko Velebita, ne pružaju više podataka o njihovom izgledu. Tako 1383. g. Stojislava iz sela Sv. Dimitrija, a koje selo se nalazilo na dijelu današnjih Bibinja zvalo se Dumanića selo i pripadalo je samostanu sv. Dimitrija iz Zadra, ostavlja *duo para zercellorum de argento*.³⁷ Godine 1382. Lucija Petrović iz sela Podi ostavlja da se prodadu njezine naušnice, a dobiveni novac daje crkvi sv. Ivana u Podima (*Primo reliquit quod vendavit sue zerçelli*),³⁸ dok 1398. Stanka, kći Dujma iz Obrovca, inače stanovnica Zadra, primila je od zadarskog zlatara Emerika srebrna puceta, naušnice i prstenje od srebra (*butonis de argento cercellis, anulis de argenti*).³⁹ 1438. Henrik, sin Tome Ljutčića iz sela Kukića preko Velebita,⁴⁰ zalaže sedam srebrnih naušnica u Zadru (*Pro pignore septe circellos argente Georgius uocato Hernifico Tomasi Glutcich de vlttramonte de villa uocata Cucich*). Vidimo da su ove ranije naušnice zlatne, kasnije su uglavnom srebrne pozlaćene ili srebrne, osobito ove iz zadarskog zaleđa. Radi usporedbe spomenut ćemo poznate nam naušnice iz splitskih i šibenskih inventara. U Splitu su naušnice zabilježene u inventaru splitskog kancelara i javnog bilježnika Tome *Colutija* kao *cercelli*, i to četiri para, ali se ne opisuje njihov izgled niti od čega su napravljene. Pored toga, navode se tri *cerceli bassi i cerceli qinque* s nekakvim prstenima od srebra, a kako nisu u paru, možda se ovdje radi o prstenima u obliku karike.⁴¹ U šibenskim inventarima sredinom 15. st. nailazimo također na naušnice pod ovim nazivom. Tako se u inventaru Filipa Šišgorića⁴² nalazi jedan par srebrnih pozlaćenih naušnica (*Vno par de cercelli d'argento indoradi*), a u inventaru Mihovila Mazarića⁴³ tri su para pozlaćenih naušnica (*Item 3 pero de cercelli*

³³ J. STIPIŠIĆ, Inventar G. Civalerija, str. 394.

³⁴ J. STIPIŠIĆ, Inventar Mihovila suknara, str. 43.

³⁵ DAZd, SZB, P. Serçana, B. I, sv. 6, 166'.

³⁶ DAZd, SZB, A. de Rivignano, B. V, 84', 14. VI. 1416.

³⁷ DAZd, SZB, P. Serçana, B. I, sv. I, 130', 20. VII. 1383.; o položaju sela Sv. Dimitrija vidi: I. ANZULović, Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. g. nakon Ciparskog rata, *Zadarska smotra*, 1-3, 1998., str. 93–94.

³⁸ DAZd, SZB, P. Serçana, B. I/6, 180, 8. XII. 1382.

³⁹ DAZd, SZB, V. B. de Firmo, B. I, sv. II, 81.

⁴⁰ DAZd, SZB, Jacobus q. Ostoje, B. jedina, sv. 3, 29–30.

⁴¹ Mladen ANČIĆ, Inventar splitskoga kancelara i javnog bilježnika Tome Colutii de Cingulo, *Radovi Zavoda HAZU u Zadru*, 47, Zadar, 2005., str. 142–143.

⁴² DAZd, Stara šibenska općina, 16/II, Vitale Karatus, vol. 15/IV.

⁴³ ISTO.

garofalladni indoradi), dok se kod Petra Radelje 1454.⁴⁴ nalazi jedan par naušnica koje su u zalogu kod Lovre Benakovića (*1 par de zezeli in pegno da Lorenzo Benachouic in pegno per 1.25*). Ne navodi se od čega su napravljene. Kao što vidimo, jedino se za ova tri para šibenskih naušnica nešto više kaže o samom izgledu: one koje su *garofalladni indoradi*, dok nas jedan par naušnica puno kasnije (1771.) podsjeća svojim nazivom na srednjovjekovne grozdolike naušnice: *1 paro orechini d' oro à grospe*.⁴⁵ Naušnice na *garofule* 1453. nalazimo i u Splitu, u inventaru Radiše Radeljića (*Item uno par de zirceli d'oro a garofoli*).⁴⁶ Šibenske i splitske naušnice, koje su napravljene u obliku klinčića (mirodija) *garofalladni*, možda su naušnice s jagodama jer vrh klinčića slični ukrasu jagoda na naušnicama. Izgleda da je ukras u obliku karanfila bio u modi jer se u izvorima često spominju dijelovi ženske odjeće koji su napravljeni *de garofolino*⁴⁷ ili su *sufultum garofolini*.⁴⁸ U zadarskim izvorima u drugoj polovini 15. st. ne nalazimo naušnice, osim na samom kraju stoljeća, 1493. g. u inventaru feudatara Vrane Ivana iz Firence Pavlova nalazi se jedan par srebrnih naušnica (*1 paro de circelli de arzeno*).⁴⁹

Nakit od 13. do 15. st. bio je najčešće ukrašen biserima. I u inventarima nalazimo veliku količinu bisera na ogrlicama, vijencima za glavu, na prstenju, odjeći, osobito prsnicama i rukavima. Stoga je čudno što i naušnice njima nisu bile ukrašene, što bi se vjerojatno navelo da jesu. Možda su one ipak sačuvali neki stariji izgled, a moderniji oblici i ukrasi, koji su u to vrijeme bili u modi i upotrebljavali se na drugom nakitu, nisu ostavili traga na naušnicama. U literaturi se spominje nedostatak naušnica u kasnom srednjem vijeku u sjevernoj Europi i sjevernoj Italiji ili da su rijetke, a češće samo u južnoj Italiji, Siciliji i Španjolskoj. To se povezuje uz običaj nošenja velova i bogatih pokrivala za glavu tako da se naušnice nisu isticale. Njihova ponovna pojava vezana je uz nove stilove odijevanja i češljanja s kraja 15. stoljeća.⁵⁰

U 16. st. naušnice su zabilježene pod talijanskim nazivom *orechi*, *rechini*; zabilježene su u inventaru Jakova Grancarića iz Zadra 1505. (*Item vn par de orelli*),⁵¹ zatim u inventaru D. *Spirondella*, koji ima dva para naušnica od zlatne žice sa zlatnim *perlettama*, jedna je mala a druga velika (*Doi para di rechini de fili d' oro... piteretti con dor perlette per uno, cio e una piccola et una mezzana*). U nekim inventarima plemkinja i plemića uopće nema naušnica, npr. nema ih u inventaru iz 1570. Tomazime, žene Jurja Kašića, plemića Nina i Paga, a kćeri Frane Venture. Nema ih također ni u škrinjici s nakitom iz 1465. U popisu dote iz 1573. Marije, žene Kamila Detrika, i kćeri *Pompea*

⁴⁴ ISTO.

⁴⁵ DAZd, SZB, B. Ferrari, B. VI, inven. 16.

⁴⁶ DAZd, Splitski arhiv, kut. 10, sv. 24, Notarski spisi, l. 216.

⁴⁷ DAZd, SZB, T. Prandino, 1411.

⁴⁸ DAZd, SZB, V. B. de Firmo B. III, test. br. 51.

⁴⁹ DAZd, M. C., 120.

⁵⁰ Ronald W. LIGHTBOWN, *Medieval European Jewellery*, Hong Kong, 1992., str. 203–204.

⁵¹ DAZd, SZB, J. de Monteferrati, B. jedina, sv. III, 7, 1505.

Soppe, nalazi se par naušnica u vrijednosti od 14 dukata; za njih se navodi samo to da su od zlata (*vn paro rechini dori*). I D. Božić kaže da su naušnice u Splitu u 16. st. bile rijetke, te smatra da je to bilo zbog loših ekonomskih prilika. Navodi da u 17. st. plemkinje redovito nose naušnice i da ih svaka ima po nekoliko pari, dok ih građanke još ne nose.⁵² Inače se naušnice počinju pojavljivati na slikama tek od 16. st., to su uglavnom male karičice s okruglim ili bademastim privjeskom od metala ili stakla. Naušnice su doživjele svoj razvoj u doba baroka pa ih od 17. st. nalazimo češće u inventarima i dotama, i to detaljno opisanih. Upravo je barok utjecao na konačan oblik nakita sačuvanog kod nas kao tradicijski nakit. U prvom redu to se odnosi na naušnice tipa *á navicella* s tri privjeska kojima je donji dio u obliku lađice te imaju privjeske u obliku kruškice, tikvice ili batića. Ove naušnice nalaze se i na talijanskom području u više oblika, a u ovom našem obliku na području Marcha. Kako je tekao njihov razvoj, gdje su se pojavile i možemo li njihovu genezu izvesti iz naušnica s tri jagode, ostaje da se istraži. Posebno je zanimljiv nedostatak naušnica u pisanim izvorima u drugoj polovini 15. st., kao i prvog polovini 16. st., a što je razdoblje od oko sto godina.

Ogrlice su bile u upotrebi kroz cijelo ovo razdoblje. U srednjem vijeku nisu toliko česte. Javljaju se pod nazivima *filium*, *filza*, *cadenellar*, *tertiarum*, *trecadur* *cedenellar*. Kao i ostali nakit u Zadru u to vrijeme, bile su izrađene uglavnom od bisera, a upravo je u ogrlicama najviše i došao do izražaja biser kao ukras u 14. i 15. st. Najčešće je biserje bilo kao ukras prstenja, puceta, kruna, prsnica, opleća, a osobito ogrlica. Uglavnom su u to vrijeme ogrlice i rađene od bisera različitih veličina, te se u latinskim izvorima nazivaju *fili*, a u talijanskim *filza*, što znači niz, žicu, nit. Godine 1292. nalazimo *scoletas de perlis cum botonis de auro*,⁵³ što je možda ovratnik, ali zasigurno pravu ogrlicu od bisera imamo u inventaru G. Civallelija iz 1384.⁵⁴ To je jedan nizac od 98 velikih bisera. Drugi nizac je krunica od jantara s pucetom od bisera. Tu je i ogrlica koja se sastoji od triju nizova bisera i naziva se *trecadur*. Zanimljiv je nakit koji se nalazi u kutiji za dragocjenosti, popisana 1465., a pripadao je majci plemkinje Peruče, kćeri Ludovika Detrika (Detrešića), koju ona kao legat ostavlja svojoj sestri Luciji za koju kaže *soror sue naturale*. Ova oznaka *naturale* znači da joj ona nije bila zakonita sestra. Pored 300 zlatnih dukata i tu kutiju s nakitom *cofanum cum omnibi perles et reliquit rebus perlos centum magnos et grossos. Item in predicto cofano est vnum tercerium cum perlis, item duo cinguli de seta quarrita argenta vnum maius aliud minus. Item vnum par de paternostris cum curalo*.⁵⁵ Osim 100 velikih i malih bisera Peruča ostavlja i ogrlicu koja se sastoji od triju nizova, a naziva se *tercerium*. Pod ovim nazivom spominje se i ogrlica u oporuci zadarskog patricija Marina *de Ginanis* iz 1440. g., a koju on ostavlja samostanu sv. Krševana, te traži da se njezinim biserima ukrasi parament koji će se

⁵² Danica BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb, 1982., str. 112.

⁵³ DAZd, SZB, I. 1292, str. 68.

⁵⁴ J. STIPIŠIĆ, Inventar G. Civallelija iz 1884., str. 340.

⁵⁵ DAZd, SZB, N. Benedicti, B. II, br. 1/6, 7. VI. 1465.

načiniti za opata ovoga samostana (*vnum tercerium de perlis pro ornamentis paramentis faciendis*). Inventar Šimuna Filipa Matafara iz 1449. također ima nizac s velikim biserima (*Vn fil de perle grosse*).⁵⁶ Osobito mnogo ima bisera u inventaru Mihovila suknara, kako na naušnicama tako i na niscima ogrlica, i to velikih i malih.⁵⁷ Vidimo da su ogrlice 14. i 15. st. uglavnom od bisernih nizova, dok je ogrlica Tihane, žene ser Damjana Calcine srebrni lanac (*Item vnam catenellam de argento*). Težina ovoga lanca iznosi 3 ½ unče, što je 104,342 grama. U njezinu se inventaru nalazi još jedan srebrni lanac, ali izgleda da je on bio dio torbe od plavog veluda koja je ukrašena biserima (*Item vnam bursam de veluto blauo cum perlis cum vna catinella*).⁵⁸

Na samom početku 16. st. imamo ogrlicu pod nazivom *frisum seu monille margaritorum*. Ona se nalazi u inventaru iz 1505. g. svećenika Jakova Miganovića, upravitelja župne crkve sv. Duha u podgrađu Vrane. Ogrlica se u ovom inventaru nalazi u zalogu za trideset libri i vjerojatno potječe iz kraja 15. st.

Godine 1567. ogrlicu imamo zabilježenu u talijanskom i hrvatskom jeziku. Na talijanskom je zabilježena kao *monile*, a na hrvatskom kao *obasve*; nije bila od metala ni od staklenih zrna niti ičeg sličnog, već od crne svile. To je vjerojatno bila nekakva ukrasna vrpca koja se vezivala oko vrata (*vnum manile dictum materna linqua obasue consulum serico nigro*).⁵⁹ Danas je taj hrvatski naziv sačuvan u obliku *ošva*.

Od druge polovine 16. st. ogrlice su češće i dalje od bisera, kao što su dvije ogrlice D. Spirondella, koji ima jednu ogrlicu od bisera, jedan privjesak od bisera te jednu ogrlicu s dva niza bisera. Jedan od njih dug je dva lakta, a sastoji se od malih bisera, a drugi, koji je od velikih bisera, dug je 1 ¼ lakta. Tu sad imamo vijenac koji su u doba renesanse žene nosile na glavi. Također je tu i jedna ogrlica zvana *cadennella* od zlata, vjerojatno neki lanac, a pored toga tu su i dvije krune za glavu žene, jedan od zlata i drugi od srebra (*Doi coronelle da donna da cauo de fili d' oro et l' altro de fili d' arzento. Vna cadenella da donna de fili d' oro, doi pendenti de colo da dona da perle mezana, doi fili de perle uno doi braza di menude, et l' altro de cinque quarti di mezane da cauo da donna, Vna cadenella d' oro da dona*). On ima i jednu traku za ženu od zlatne žice (*Vna cordella de fili d' oro*). Lančić od zlata nalazi se i u doti Marije, žene Kamila Detrika i kćeri Pompea *Soppe* iz 1573. (*Vna cadenella piccola d' oro*), a tu se nalaze i ogrlice s koraljima sa zrnima od zlata i emajla (*Vna filza di coralli et segnaculi messiadi doro smaltadi*).⁶⁰

U drugoj polovini 16. st. u Zadru se pojavljuju i *morette* kao ogrlice te ogrlice od lažnih koralja (*Dui filci di morette et vno di coralli falsi*).⁶¹ U doti Kače (Catza) iz 1576.,

⁵⁶ DAZD, SZB, I. Calcina, B. VIII, sv. IV, br. 8.

⁵⁷ J. STIPIŠIĆ, Inventar Mihovila suknara, str. 48.

⁵⁸ DAZd, SZB, T. Prandino, B. III, 254.

⁵⁹ DAZd, SZB, Š. Budimić, B. III, oporuka br. 2.

⁶⁰ DAZd, SZB, N. Drasmileus, b. IV, br. 3.

⁶¹ ISTO, sv. IX..

a koju joj je predao rođak *Batta Feltrini*, nalaze se dvije ogrlice od srebra: jedna je od *tondina*, a druga također od *moreta*, s nekakvim zrnima u obliku badema, a u vrijednosti od šest libara (*Vna scatoleta cum vno filo di tondini et vno filo di morete con mandolletto di arzeno L 6*). Moreti su vrsta nakita u obliku poprsja crnca s turbanom izrađenog u tehnici emajla; smatra se da nastaje u 17. st. pod utjecajem venecijanskog zlatarstva i njihovih *moretta* (maske). U 19. st. nakit u obliku *moreta*, tj. crnčića (uglavnom naušnice) proizvodio se u Rijeci.⁶² Mi ih, eto, nalazimo u Zadru u drugoj polovini 16. st. Morete kasnije nismo našli, ali će se u samom početku 17. st. kao ogrlice pojaviti i *peružini* koji su nam se sačuvali u tradicijskom nakitu sve do danas. Zlatni lanci koje nalazimo u 16. st. nosit će se i kasnije, a iz 1639. g. vrijedno bi bilo spomenuti zlatni lanac od šest nizova što ga je nosila Katarina, žena kapetana Božića iz Zadra. Ovaj lanac naziva se *cadenella*, a nizovi se nazivaju *filo*. Jedan niz ona ostavlja Gospi od Luzarija, drugi Sv. Mariji od Varoša, treći oltaru Sv. Marije u crkvi sv. Mihovila, četvrti Gospi od Karmena u crkvi sv. Frane peti Gospi od Kaštela, šesti Gospi u crkvi sv. Ivana Kovačkog.

Narukvice ne nalazimo u pisanim izvorima koji su ovdje obrađeni kroz srednji vijek, a nisu nađene ni na arheološkim lokalitetima iz onoga vremena.⁶³ U izvorima su zabilježene tek od druge polovine 16. st., i to uvijek u paru, a to i za splitske narukvice kaže D. Božić.⁶⁴ Nakon toga narukvice nalazimo u inventaru D. Spirondella iz 1570. To su tri para narukvica. Jedna je izrađena od staklenih perla, od gorskog kristala i s *pessetima* (*Paro uno manini di perle di vetro con pesseti ... e cristal*), a druga od pozlaćenog srebra (*Vn paro de manini da dona d' arzetnto dorati*), dok je treća bila od srebra (*vn altro paro de manini da dona de arzeno*). Za dvije zadnje kaže se da su za ženu, jer su mogle biti i za djevojčicu, kako je to navedeno u jednom inventaru s početka 17. st. *Pesseti* su ukras u obliku pločica, a i danas se nalaze na tradicijskim koraljnim ogrlicama Istre, a nazivaju ih *pašet*.⁶⁵ Godine 1570. u svojoj doti narukvice ima Tomazina, žena Jurja Kašića, paškog i ninskog plemića, a kći Franje Venture. To je par zlatnih narukvica, a javljaju se pod nazivom *manigli*. Njihova težina iznosi unču i $\frac{3}{4}$, u vrijednosti zlata od 24 karata i po cijeni od 64 libre po unči; izrada košta 21 dukat (*manigli d oro para vno pesano come dissero once una $\frac{3}{4}$ karati 24 a L 64 l'onza ca a fattura costa ducati vinti vno g 22, val l 135. 17*).⁶⁶ Narukvice će u izvorima biti češće od početka 17. st., a nalazimo ih zapisane kao *manili*, *manini*.

Ukrasne igle, koje su se sačuvala u tradicijskom nakitu sve do danas, služile su u prvom redu za pričvršćenje ženskih oglavlja, koja se od srednjega vijeka spominju u

⁶² *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, 1987., s. v. Morčići.

⁶³ R. JURIĆ, Nakit u srednjem vijeku, u: *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, Zadar, 1981., str. 51–66.

⁶⁴ D. BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, sp. dj., str. 109.

⁶⁵ *Narodne nošnje Hrvatske*, Zagreb, 1996., str. 5.

⁶⁶ DAZd, SZB, Š. Budinić, B. II, sv. VII.

izvorima pod nazivom *pokrivača*, kao i ostalih odjevnih predmeta, kao što su npr. prsnice zvane *zalistavac* ili *peturina*, a koje pod tim nazivom nalazimo zabilježene u izvorima od 17. st.⁶⁷ Igle ujedno predstavljaju i ukras. Ove igle kasno nalazimo u izvorima. Jednu u samom početku 15. st. i tek od 16. st. one postaju češće, što nas začuđuje jer se pokrivače spominju u svim inventarima, kako pučkim, seoskim, tako i plemićkim, a neke su bile jako dugačke i izrađene od više lakata platna.⁶⁸ Prvi je put igla zabilježena u inventaru G. Zadulina 1405.,⁶⁹ što znači da je bila u upotrebi i u 14. st. To je igla od pozlaćena srebra, a o nekakvom njezinu ukrasu ništa nije zabilježeno. Ipak mislimo da to nije obična igla za šivanje jer u tom slučaju ne bi bila pozlaćena, s obzirom da bi se zlato upotrebom skinulo (*Item vna acus de argento auratis*). Prave ukrasne igle, kakve su se sačuvale do današnjih dana, nalazimo u inventaru J. Grancarića iz Zadra iz 1505.⁷⁰ To su dvije igle od srebra (*et dui aghi de argento*). Ni ove se igle ne opisuju, a po tome što su u paru možemo zaključiti da su bile ukrasne jer se upravo tako i javljaju u izvorima. I za ove igle možemo reći da su bile u upotrebi u drugoj polovini ili na kraju 15. st. Dvije igle na jabuku (*Agi da pomolo L. 22*) 1535. g. zabilježene su u inventaru zadarskog trgovca Mateja *de Mircho*.⁷¹ Nakon toga igle nalazimo u inventaru D. Spirondela 1570. To su također dvije igle od srebra, ali se za njih kaže da su za žensku glavu te da na vrhu imaju glavicu u obliku jabuke izrađene *alla perosina*; zatim ima i tri igle od srebra, također za glavu žene s glavicom od *perlette* (*Doi aghi d' arzeno da cauo da donna con i soi pomoli alla perosina, 3 aghi d' arzeno da cauo de donnna con una perlleta*). Tada se u izvorima prvi put spominju *peružini* u Zadru, tj. zlatna ili srebrna zrna izrađena filigranom, a u upotrebi su u tradicijskom nakitu do danas, kako na iglama tako i na ogrlicama, koje se i zovu tim nazivom. Ovaj opis i oblik potpuno odgovara do danas sačuvanim iglama: one su služile za učvršćivanje oglavlja, zalistavaca, za zakopčavanje košulja, a na vrhu su imale glavicu od filigrana ili u istoj tehnici izrađen cvijet s više latica, srca, ptičice, pupoljka ili ljudskog lika.⁷² Međutim, iz spomenutog vremena nemamo sačuvane nikakve ukrasne igle, a nisu nađene ni u srednjovjekovnim grobovima, što je također čudno iako se, kako smo vidjeli, i ne javljaju često u izvorima. Jedine igle koje su nam sačuvane na ovom području su one s kraja 16. st. nađene u potopljenom brodu kod otočića Gnalića pored Biograda. Igle su nađene na brodu koji je prevezio teret iz Venecije prema Carigradu krajem 1583. Izrađene su od mesingane žice, a na vrhu imaju malu kuglastu glavicu, veličine su oko 5,6 cm i više podsjećaju na

⁶⁷ I. ANZULović, Nazivlje ženske nošnje, str. 125–126.

⁶⁸ ISTO.

⁶⁹ DAZd, M. C., 98.

⁷⁰ DAZd, SZB, J. Monteferato, B. jedina, sv. III.

⁷¹ DAZd, SZB, I. Mazzarellus, B, IV. sv., VIII, br. 1.

⁷² Olga OŠTRIĆ, Narodni nakit sjeverne Dalmacije, *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije*, str. 79–80.

pribadače nego na igle, iako su mogle poslužiti i kao ukrasne.⁷³ Iste ovakve igle nađene su na području Bosne u kasnosrednjovjekovnim grobovima u Bihaću,⁷⁴ te na nekropoli uz Buško blato (položaj Glavica u selu Podgradina), gdje se datiraju u 15. st.⁷⁵ Ista, ali zlatna igla nađena je u Novom brdu, posredno datirana u 14.–15. st.⁷⁶ Potpuno iste mesingane igle kao ove s potopljenog broda kod Gnalića nedavno su nađene u jednom grobu ispred pročelja crkve sv. Kate u Novigradu (12 igala skupljenih na jednom mjestu).⁷⁷ Od 17. do 19. st. ukrasne se igle često nalaze u pisanim izvorima, osobito u dotama, i to u velikom broju, s glavicama u raznim oblicima i ukrašenih uglavnom tehnikom filigrana.

Ovim smo podacima iz arhivske građe popunili dijelom prazninu koja je postojala između arheološke građe i rijetkog građanskog te tradicijskog nakita uglavnom iz druge polovine 19. st. Tako možemo reći kada se prvi put javlja i koliko traje pojedina vrsta nakita te oblici i materijal, tj. metal od kojeg je nakit napravljen, zatim ukrasi na nakitu i od čega su izrađeni (drago kamenje, biseri, jantar, koralj itd.) te kada se prvi put pojedino drago kamenje javlja, zatim tehnike ukrašavanja kao što su filigran, emajl, nijelo tehnika itd. Kad se govori o vremenu upotrebe i pojave pojedinog nakita, treba uzeti u obzir da se nakit nasljeđivao s majke na kćer, zatim da se u inventarima i oporukama nalazi nakit čiji su vlasnici pri kraju života ili su ga već završili, a nakit su dobili uglavnom u svojoj mladosti, prema tome taj je nakit stariji od vremena u kojem je zabilježen, a što mi zasad u pojedinim razdobljima nismo našli neke dijelove nakita, ne možemo tvrditi da ga nije bilo; tek za narukvice sigurno možemo tvrditi da se nakon prekida od nekoliko stoljeća ponovno upotrebljavaju tek od renesanse.

Kroz 14. i 15. st. na zadarskom nakitu, na odjevnim predmetima i na crkvenim paramentima velik je broj bisera svih vrsta. Možda se ovolika količina bisera nalazi u Zadru i zbog toga što su se u 13. st. biseri dobivali uzgojem školjaka bisernica u Zadarskom kanalu i Novigradskom moru, kako nam to kaže K. F. Bianchi. Pored toga, on navodi da se u njegovo vrijeme po zadarskim crkvama moglo vidjeti mnogo paramenata ukrašenih biserima.⁷⁸ Od dragog kamenja tu su najčešće safiri, zatim granat, tirkiz, poludrugi kamen karneol, rubin. Nakit je uglavnom zlatni i pozlaćeno srebro, rjeđe srebro, a ostali metali su veoma rijetki, kako kod plemića i bogatijih građana, tako i kod pučana i stanovništva iz okolice. Od 16. st. počinje se javljati i lažno drago kamenje od stakla, češće koralj, a od 17. st. češći su dijamanti i smaragdi te gorski kristal. Slika koju

⁷³ Branka JURAGA, Nakit s galije kod otočića Gnalića s konca 16. st., *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije*, str. 69–70, 201.

⁷⁴ Irma ČREMOŠNIK, Srednjovjekovni nakit na području Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja* (dalje *GZM*), VI, Sarajevo, 1951., str. 256.

⁷⁵ N. MILETIĆ, Srednjovjekovna nekropola u Buškom blatu, *GZM*, 37, Sarajevo, 1982., str. 42.

⁷⁶ Mirjana ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, Arheološka iskopavanja na Novom Brdu u toku 1957. g., *Starinar*, Beograd, 1958.–1959., IX–X, str. 19.

⁷⁷ Igle su nađene arheološkim istraživanjem u 2005. g. oko crkve sv. Kate u Novigradu.

⁷⁸ Carlo Federico BIANCHI, *Fasti di Zara*, Zadar, 1888., str. 30–31.

smo dobili o nakitu iz kasnoga srednjeg vijeka te onog s početka novog vijeka, ne odgovara onoj koju dobivamo na temelju arheološke građe iz grobova, a samo je prstenje najsljednije onom iz rake sv. Šime u Zadru.

Pojedine vrste nakita nisu jednako zastupljene u svim razdobljima ili ih zasad ne nalazimo. Tako naušnice pod nazivom *cercellum* nalazimo u 13. i 14. st., ali i do sredine 15. st. bez opisa i ikakvih ukrasa. Kasnije ih nemamo i tek se od druge polovine 16. st. opet pojavljuju, ali rijetko, dok su u 17. i 18. st. veoma česte i detaljno opisane. Naušnice nalazimo također tek od 16. st. na slikama europskih majstora. Naušnice u obliku polumjeseca s jednim ili više privjesaka u obliku kruškice javljaju se od prve polovine 17. st., a sačuvane su i danas u narodnom nakitu. Isto tako prstenje na *kaštilac* i rozetu, koje potječe iz 17. st. Danas su sačuvane ogrlice od zlatnih filigranskih zrna koje se nazivaju *peružine*. Isto zrno i pod istim nazivom zabilježeno je u Zadru u drugoj polovini 16. st., a ogrlice s čistim *peružinama* ili s *peružinama* i koraljima, te *peružinama* i granatima zabilježene su u 17. st., pa se može govoriti o kontinuitetu ovoga nakita od 16. st. do danas. *Moretti* se javljaju također u drugoj polovini 16. st., ali ih kasnije nismo našli. Narukvice u srednjem vijeku nismo našli, a ne nalaze se ni u arheološkoj građi, češće su od druge polovine 16. st. i uvijek zabilježene u paru. Od 16. st. u paru nalaze se i na slikama europskih slikara. Ukrasne igle koje nalazimo u arheološkom materijalu od prapovijesti do kasne antike, u srednjovjekovnom nakitu uopće ne nalazimo, osim onih iz 16. st. s potonulog broda kod otočića Gnalića, koje ne odgovaraju danas sačuvanim u tradicijskom nakitu. Igle kao današnje nalazimo tek od druge polovine 16. st. Daljnjim korištenjem arhivskih spisa i arheološkim istraživanjima, zatim obradom te građe, svakako će se popuniti dosadašnje i postojeće praznine u cjelovitijem poznavanju razvoja i svojstava nakita na našem području. Nakit iz Zadra i njegova područja svojim oblicima, materijalom, tehnikama i vremenskom pojavom potpuno odgovara nakitu na širem europskom prostoru, u pojedinim razdobljima pod utjecajem je nekih središta u Italiji, Španjolskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj.

Ivna ANZULović: JEWELRY IN THE ZADAR AREA IN HISTORICAL SOURCES
FROM THE 13th TO THE END OF THE 16th CENTURY

Summary

In chronological order, the article gives an account of jewelry in the Zadar area according to written sources from the 13th to the end of the 16th century on the basis of the inventory of possessions, the record of dowries and last wills. The article includes Zadar noble families but also burgher folks as well as the population of the broader Zadar area to the extent that this is enabled by available sources. The jewelry that is describes includes rings, ear-rings, necklaces, embroidered needles and gloves. During this period not all kinds of jewelry was equally represented. Rings were most frequent, locks of hair rare while there is no data for bracelets during the Middle Ages; ear-rings are more frequent in the 14th and the first half of the 15th century and from the second part of the 16th century while it is only from the 17th century that they will experience their broadest expansion. Some forms of jewelry from that time have been preserved up to our own days in traditional jewelry such as ear-rings with three elongated appendages. The jewelry that is to be found in these inventories was made out of the most precious material, primarily out of gold, then gilt silver and more rarely out of silver. Naturally the noble folk and the wealthier burghers generally had gold jewelry but amongst the population at large also fine metals predominated so that copper and bronze were quite rare. Of the techniques of decorating jewelry we find filigree, enamel and niello-technique. During the Middle Ages we find the very frequent appearance of pearls alongside sapphire and ruby. From the 16th century we more frequently find corals, then the semi-precious stone carnelian. In the second half of the 16th century we find for the first time “moretti” and “peružini”. At that time there appeared imitations of precious stones, glass beads and false crystal. This development and this system corresponds with the state of things within the broader European area. This article supplements the already known archeological findings within the Croatian area.

Key words: jewelry, Zadar, historical sources, 13th–16th C.